

مفهوم‌پردازی مرجعیت علمی در نظام آموزش عالی

دکتر سیدرضا سیدجوادین*

دکتر طهمورث حسنقلی پور**

دکتر فرج‌اله رهنورد***

محمد تاب****

چکیده

واژه مرجعیت علمی در اذهان عمومی شبکه‌ای از معانی و مفاهیم را به وجود می‌آورد، که این تعدد معانی و مفاهیم موجب تضارب آراء و عدم وحدت نظر صاحب‌نظران برای تعریف واحد از آن شده است. این پژوهش با هدف مفهوم‌پردازی مرجعیت علمی به منظور دستیابی به یک تعریف جامع و بررسی معادل آن در فرهنگ لاتین صورت پذیرفته است. روش تحقیق کیفی، از نوع نظریه‌برخاسته از داده‌ها و همچنین گروه کانونی بوده و از جهت هدف اکتشافی است. جامعه آماری، شامل ده نفر از افراد صاحب‌نظر در قالب خبرگان مدیریت و نظام علمی کشور بوده و ابزار جمع‌آوری داده‌ها مصاحبه اکتشافی و همچنین بنا به ضرورت با انجام مطالعات کتابخانه‌ای صورت پذیرفته است. با استفاده از نتایج تجزیه و تحلیل روش نظریه‌برخاسته از داده‌ها سه مقوله اصلی مربوط به مفهوم مرجعیت علمی شامل ویژگی‌های شخصیتی، معنویت و شایستگی‌های علمی احصاء و همچنین علاوه بر تعریف مرجعیت علمی، واژگان لاتین برای معادل‌سازی این مفهوم از نگاه خبرگان، استخراج شد. نتایج حاصل از گروه کانونی پس از پیشنهاد سه روش شامل رویکرد استفاده از استعاره، دیدگاه پیروان و رویکرد یا تجربه «هاوک زینیسکی» در معرفی مراجع مدیریت، نهایتاً رویکرد استفاده از استعاره‌سازی برای مفهوم‌پردازی مرجعیت علمی پس از تحلیل مورد تأیید قرار گرفت.

واژگان کلیدی: مرجعیت، مرجعیت علمی، استعاره، نظریه‌برخاسته از داده‌ها.

---

* استاد دانشکده مدیریت دانشگاه تهران

** دانشیار دانشکده مدیریت دانشگاه تهران

*** دانشیار مرکز آموزش مدیریت دولتی

**** دانشجوی دکترای مدیریت منابع انسانی دانشگاه تهران

تاریخ دریافت: ۸۹/۱۰/۱۸ تاریخ پذیرش: ۹۱/۲/۲۰

مقدمه

آموزش عالی به عنوان یکی از حوزه‌های عظیم علمی کشور که به عنوان مهم‌ترین منبع تولید دانش، تولید فکر و ایده و پرورش و تربیت نیروی انسانی کشور مطرح است که از تمام ظرفیت آن یعنی نیروی انسانی بالنده و کارآمد برای پیشتازی به عرصه علمی و رقابت‌های بین‌المللی استفاده نشده است. وضعیت آموزش عالی در سطح فراملی، منطقه‌ای و جهانی، رتبه‌های علمی و رتبه‌بندی دانشگاه‌های دنیا نشان می‌دهد که این جایگاه‌های بین‌المللی حاصل تمام ظرفیت علمی کشور نبوده است. سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان حوزه‌های کلان علمی کشور با برنامه‌ریزی، تفکر راهبردی و سیستمی، بسیج امکانات مادی و معنوی کشور و کنترل بسیاری عوامل اثرگذار فاصله‌های موجود را کاهش می‌دهند و توان رقابتی را افزایش و به سمت مزیت رقابتی حرکت می‌کنند. طرح و عنوان مرجعیت علمی که در قالب یک مفهوم و بلکه فراتر از آن که در حال تبدیل شدن به یک تفکر غالب (پارادایم) است؛ در واقع، حرکت به سمت افزایش توان رقابت علمی و مزیت رقابتی حوزه‌های علمی کشور می‌باشد. مرجعیت علمی مهم‌ترین رکن و محور توسعه است. به منظور ایجاد چنین مرجعیتی، یعنی حاکمیت نگرش علمی بر باورهای فرهنگی جامعه، سرمایه‌گذاری در سرمایه انسانی چه از طریق نظام‌های آموزشی، پژوهشی و آموزش‌های تکمیلی ضرورت پیدا می‌کند. مرجعیت علمی و چگونگی آن را در آموزش عالی یا مراکز دانشگاهی باید جست‌وجو کرد. برای دستیابی به مقام رفیع مرجعیت علمی ناگزیر باید از مسیر تولید علم گذشت. تولید علم نیز خود دارای مسیری فرایندی است (چگین، ۱۳۷۸: ۲۲۶).

اگر ما به اهمیت، نقش و جایگاه علم در توسعه و پیشرفت بشریت توجه داشته باشیم، متوجه می‌شویم که ارزش و جایگاه علم در جهان امروز به حدی است که ابزار قدرت و بهروزی جوامع شده، و بی شک ملتی در جهان موفق، سرزنده و پیروز است که در اصل و اساس کارهای خود و در همه مسائل خود عالمانه‌تر عمل کند. در واقع، می‌توان ادعا کرد، که میزان بهره‌مندی از علم و دانش در یک جامعه، ارزش و جایگاه آن جامعه را مشخص می‌کند. این نکته نیز در مسئله علم یک نکته کلیدی است که باعث می‌شود، انسان‌های آگاه، به سوی علم و دانش حرکت کنند. بحث مرجعیت علمی در نظام آموزش عالی کشور برگرفته از دیدگاه‌های عالی‌ترین جایگاه مدیریتی کشور (مقام معظم رهبری) بوده و محتوای آن به

صورت جدی در سند چشم‌انداز ۱۴۰۴، نقشه جامع علمی کشور و همچنین برنامه پنجم توسعه از سوی سیاست‌گذاران و مدیریت عالی کشور در دستور کار قرار گرفته است (نقشه جامع علمی کشور، ۱۳۸۹: ۵). در ابتدا به نظر می‌رسید که همگان نسبت به این واژه برداشتی یکسان داشته باشند، اما واقعیت این است که هر کسی از آن درک متفاوتی دارد. بر همین اساس مسئله اصلی ناهمگونی در برداشت‌ها و عدم درک یکسان از مفهوم مرجعیت علمی است که موجب شده است، چپستی و چرایبی موضوع، ذهن محقق را درگیر کند. در این مطالعه، ضمن جست‌وجوی تعریف مرجعیت علمی از نگاه خبرگان با رویکرد مبانی فقهی و اسلامی، بحث معادل‌سازی آن در فرهنگ لاتین و غرب مورد توجه جدی قرار گرفته است. از طرفی، در تحقیقات و جست‌وجوهای انجام شده از طریق سایت‌های معتبر علمی قابل دسترسی در مجموعه دانشگاهی کشور واژگان مختلفی در فرهنگ لاتین، شامل منابع علمی^۱، مراجع علمی^۲، اقتدار علمی^۳، سنخیت علمی^۴، رهبری علمی^۵، رهبری دانشگاهی^۶، مرجع علمی^۷، داور علمی^۸ و مراجع مدیریت^۹ مورد بررسی قرار گرفت و هرکدام تا حدودی معانی نزدیک یا حداقل بخشی از بار معنای مرجعیت علمی از یک نگاه یا دیدگاه خاص پوشش می‌دهند. پس می‌توان ادعا کرد، محققان به هیچ‌گونه سابقه پژوهشی مربوط به مرجعیت علمی مطابق با فرهنگ ایرانی اسلامی، در تحقیقات خارج از کشور دست نیافته‌اند و تنها در دانشگاه امام صادق (ع) پژوهش‌هایی مرتبط از جمله بررسی مدل دانشکده مرجع علمی انجام پذیرفته است (رودی، ۱۳۸۴: ۱۴). محقق، این موضوع را به عنوان مسئله اصلی قلمداد کرده و بر همین اساس، موضوع مفهوم‌پردازی مرجعیت علمی را مد نظر قرار داده است. با این مقدمه تلاش شده است تا مسئله و ضرورت پژوهش بیان شود.

اسلام برای نیازمندی‌های انسان - اعم از مادی و معنوی، فردی و اجتماعی، سیاسی و

-
1. Scientific Reference
  2. Scientific Referral
  3. Scientific Authority
  4. Scientific Authenticity
  5. Scientific Leadership
  6. Academic Leadership
  7. Scientific Referee
  8. Scientific Referent
  9. Management Gurus

اقتصادی - قوانین و مقرراتی وضع کرده که در مجموعه‌های گوناگون فقهی تدوین و تألیف شده است.

الف) مرجعیت از نگاه قرآن:

وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رِجَالًا نُّوحِي إِلَيْهِمْ فَاسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (آیه ۷

سوره انبیا)

و ما پیش از تو کسی را به رسالت نفرستادیم جز مردانی (پاک) را که به آنها (هم مانند تو) وحی می‌فرستادیم؛ شما اگر خود نمی‌دانید بروید و از اهل ذکر (و دانشمندان امت) سؤال کنید.

تفسیر: « فاسئلوا اهل الذکر ان کنتم لا تعلمون»، این جمله تأیید و تحکیم جمله "و ما ارسلنا قبلک الارجالا" است؛ یعنی اگر این معنا را می‌دانید که هیچ و اگر نمی‌دانید به اهل ذکر مراجعه کنید و پرسید، آیا انبیای گذشته غیر بشر بودند؟ و مقصود از ذکر کتاب‌های آسمانی است و مراد از اهل ذکر، علمای اهل کتابند (طباطبایی، ۱۳۸۷: ۳۶۵).

اهل ذکر کیانند؟ این یک واقعیت تاریخی است که همگان از آن آگاهند و اگر شما نمی‌دانید از آگاهان پرسید (فاسئلوا اهل الذکر ان کنتم لا تعلمون). بدون شک اهل ذکر از نظر مفهوم لغوی، تمام آگاهان و مطلعان را در بر می‌گیرد و آیه فوق بیانگر یک قانون کلی عقلانی در مورد رجوع جاهل به عالم است؛ هر چند مورد و مصداق آیه، دانشمندان اهل کتاب بودند ولی این مانع کلیت قانون نیست. به همین دلیل، دانشمندان و فقهای اسلام به این آیه برای مسئله جواز تقلید از مجتهدان اسلامی استدلال کرده‌اند (طباطبایی، ۱۳۸۷: ۳۶۱).

« أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ آنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَيَرْجُو رَحْمَةَ رَبِّهِ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي

الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ» (آیه ۹ سوره زمر).

آیا آن کس که شب و روز به کفر و عصیان مشغول است بهتر است) یا آن کس که ساعات شب را به طاعت خدا به سجود و قیام پردازد و از عذاب آخرت ترسان و به رحمت الهی امیدوار است؟ بگو: آیا آنان که اهل علم و دانشند با مردم جاهل نادان یکسانند؟ منحصرًا خردمندان متذکر این مطلبند.

تفسیر: انما يتذكر اولوا الالباب، یعنی از این تذکر تنها کسانی متذکر می‌شوند که صاحبان عقل‌اند. در دنباله آیه پیامبر را مخاطب ساخته می‌فرماید: بگو آیا کسانی که

می‌دانند با کسانی که نمی‌دانند یکسانند؟! (قل هل یستوی الذین یعلمون و الذین لا یعلمون). نه یکسان نیستند تنها صاحبان فکر و مغز متذکر می‌شوند (انما یتذکر اولو الالباب). گر چه سؤال فوق سؤالی است وسیع و گسترده و مقایسه‌ای است آشکار میان آگاهان و ناآگاهان، و عالمان و جاهلان (طباطبایی، ۱۳۸۷: ۳۷۱).

« هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ » (آیه ۷ سوره ال عمران).

اوست خدایی که قرآن را بر تو فرستاد که برخی از آن کتاب آیات محکم است که اصل و مرجع سایر آیات کتاب خداست و برخی دیگر متشابه است و آنان که در دلشان میل به باطل است از پی متشابه رفته تا به تأویل کردن آن در دین راه شبهه و فتنه‌گری پدید آرند؛ در صورتی که تأویل آن را کسی جز خداوند و اهل دانش نداند، گویند: ما به همه کتاب گرویدیم که همه از جانب پروردگار ما آمده، و به این (دانش) تنها خردمندان آگاهند.

تفسیر: راسخین در علم را چنین معرفی کرده که می‌گویند همه قرآن از ناحیه پروردگارمان است، دلالت می‌کند بر تمامیت تعریف آنان و می‌فهماند که راسخین در علم آنچنان علمی به خدا و آیاتش دارند که آمیخته با ذره‌ای شک و شبهه نیست؛ در نتیجه، علمی که به محکومات دارند، هرگز دستخوش تزلزل نمی‌شود و به آن محکومات ایمان دارند و عمل هم می‌کنند و چون به آیه‌ای از آیات متشابه بر می‌خورند، آن تشابه نیز اضطراب و تزلزلی در علم راسخشان پدید نمی‌آورد، بلکه به آن نیز ایمان دارند و در عمل کردن به آن توقف و احتیاط می‌کنند (طباطبایی، ۱۳۸۷: ۴۲).

راسخون در علم چه کسانی هستند؟ در قرآن مجید در دو مورد، این تعبیر به کار رفته است: یکی در اینجا و دیگری در سوره نساء آیه ۱۶۲؛ آنجا که می‌فرماید: "لكن الراسخون في العلم منهم و المؤمنون يؤمنون به ما انزل اليك و ما انزل من قبلك"، دانشمندان و راسخان در علم از اهل کتاب، به آنچه بر تو نازل و آنچه پیش از تو نازل شده است، ایمان می‌آورند. همان‌طور که از معنی لغوی این کلمه استفاده می‌شود، منظور از آن، کسانی هستند که در علم و دانش، ثابت قدم و صاحب‌نظرند، البته مفهوم این کلمه یک مفهوم وسیع است که همه دانشمندان و متفکران را در بر می‌گیرد، ولی در میان آنها

افراد ممتازی هستند که درخشندگی خاصی دارند و طبعاً در درجه اول، در میان مصادیق این کلمه قرار گرفته‌اند و هنگامی که این تعبیر ذکر می‌شود، قبل از همه نظر‌ها متوجه آنان می‌شود (طباطبایی، ۱۳۸۷: ۴۳۹).

مرجعیت از نگاه احادیث و بزرگان دین اسلام: رسول اکرم (ص) برخی از صحابه را برای تبلیغ و تعلیم احکام دین، به سرزمین‌های اطراف می‌فرستاد. مصعب بن عمیر و معاذ بن جبل از نمونه‌های بارز آنان به شمار می‌آیند. آن حضرت می‌فرمود: «از فتوای بدون علم خودداری کنید که لعن فرشتگان را به دنبال خواهد داشت» (نوری، ۱۴۰۸: ۷) این امر نشانگر آن است که فتوا دادن از سوی مفتی و فقیه و تقلید و پیروی کردن از طرف مردم، در عصر پیامبر (ص) مطرح بوده است و رجوع به فقیه پس از رحلت آن حضرت نیز همانند گذشته ادامه داشت تا آنکه در دوران امام باقر و امام صادق (ع) فزونی گرفت. فقیهان بی شماری در مکتب آن دو بزرگوار، تربیت و پرورش یافتند (حیدر، ۱۳۹۱: ۶۹).

حضرت امام باقر (ع) به ابان بن تغلب می‌فرماید: «در مسجد مدینه بنشین و برای مردم فتوا بده؛ زیرا دوست دارم در میان شیعیانم کسانی همچون تو باشند.» (حر عاملی، ۱۳۶۷: ۱۱).

شعیب عقرقوفی می‌گوید: به امام صادق (ع) عرض کردم: «گاهی ما می‌خواهیم سؤال و مشکل دینی خود را از کسی بپرسیم (و به شما به جهت دوری راه یا حالت تقیه و ... دسترسی نداریم)، شما بگویید به چه کسی رجوع کنیم و سخن او را بپذیریم؟ حضرت در جواب فرمودند: «علیکم بالاسدی یعنی ابا بصیر»؛ یعنی شما می‌توانید به ابوبصیر مراجعه کنید (نوری، ۱۴۰۸: ۱۴۲).

حسن بن علی بن یقظین می‌گوید: به امام رضا (ع) عرض کردم: «من نمی‌توانم به جهت هر مشکل دینی که برایم پیش می‌آید، از شما سؤال کنم، پس آیا یونس بن عبدالرحمان ثقه و راستگو است و می‌توانم پاسخ نیازهای دینی خود را از او دریافت کنم؟ حضرت فرمود: آری.»

حضرت مهدی (عج) در توقیع شریف و معروف خود به اسحاق بن یعقوب، به عنوان یک قاعده کلی این چنین می‌نگارد:

«در پیشامدهایی که رخ می‌دهد، به راویان حدیث ما (فقها) مراجعه کنید که آنان حجت من بر شمایند و من حجت خدا بر ایشان هستم.» (نوری، ۱۴۰۸: ۱۴۲).

و به تعبیر امام راحل - قدس سره - (فقه، تئوری واقعی و کامل اداره انسان و اجتماع، از گهواره تا گور است) (صحیفه نور، ج ۲۱: ۹۸).

تقلید در احکام، عمل کردن به دستور مجتهد است و از مجتهدی باید تقلید کرد که مرد و بالغ و عاقل و شیعه دوازده امامی و حلال‌زاده و زنده و عادل باشد (و نیز بنا بر احتیاط واجب باید از مجتهدی تقلید کرد که حریص به دنیا نباشد) و از مجتهدین دیگر اعلم باشد؛ یعنی در فهمیدن حکم خدا از تمام مجتهدین زمان خود استادتر باشد (امام خمینی، ۱۳۸۷: ۱۳).

همچنین مطالعه توضیح المسائل سایر مجتهدین شامل آیت‌اله سیستانی، آیت‌اله بهجت، آیت‌اله خامنه‌ای، آیت‌اله مکارم شیرازی و ... در خصوص ویژگی‌ها و شرایط مرجع تقلید دیدگاه یکسانی دارند و آنچه که در این پژوهش قابل تعمیم به تعریف مرجعیت علمی است بحث اعلم بودن نسبت به سایرین در حوزه علمی و عادل بودن در حوزه اخلاق و عمل بیشتر مورد تأکید قرار گرفته است؛ یعنی یک مرجع در دو بعد تزکیه و تعلیم کاملاً برتر و اعلم از سایرین عالمان و دانشمندان آن حوزه باشد.

جدول (۱) مفاهیم کلیدی استخراج شده از قرآن، احادیث و توضیح المسائل در خصوص مرجعیت

ردیف	منبع	تفسیر	مفاهیم کلیدی
۱	آیه ۷ سوره انبیا	المیزان	اهل ذکر (علمای اهل کتاب)
۲	آیه ۹ سوره زمر	المیزان	اهل ذکر (علمای اهل کتاب و مجتهدین اسلامی)
۳	آیه ۷ آل عمران	نمونه	مراجعه به صاحبان فکر (اولوالالباب) و صاحبان علم (یعلمون) راسخین در علم توانایی تفسیر درست دارند و همچنین راسخین در علم: افراد ممتازی که درخشندگی خاصی در علم دارند و نظر صاحبان فکر را به خود جلب می‌کنند.
۴	وسائل الشیعه	-	پرهیز از فتوای بدون علم
۵	مستدرک الوسائل	-	اعلام نظر علمی برای مردم (فتوا دادن)
۶	وسائل الشیعه	-	رجوع به افراد دانا
۷	وسائل الشیعه	-	مراجعه به افراد اهل علم و باصداقت
۸	وسائل الشیعه	-	مراجعه به راویان حدیث (یعنی مراجعه به فقها)
۹	رساله فقها	-	مراجعه به متخصصین اعلم و عادل

با توجه به جدول فوق و مفاهیم کلیدی استخراج شده می‌توان مرجعیت را از دیدگاه تشیع بدین شرح تعریف کرد:

«مرجع عبارت است از فردی اهل ایمان و با تقوا که در علم دین صاحب نظر و در زمان خود اعلم، سرآمد و پیشرو باشد؛ بگونه‌ای که توان تفسیر و تأویل قرآن و مسائل دینی داشته و همچنین قادر به پاسخگویی نیازهای افراد و جامعه است. فرد مرجع بر اساس همین ویژگی‌ها و توانایی‌ها محل رجوع افراد قرار می‌گیرد».

روش

در این مطالعه از دو نوع روش تحقیق کیفی طی دو مرحله استفاده شده است. در مرحله اول روش نظریه‌برخاسته از داده‌ها، در مرحله دوم استفاده از گروه کانونی برای دستیابی به روشی برای تبیین مفهوم مرجعیت علمی است. همچنین رویکرد این پژوهش اکتشافی است. به طور کلی، زمانی که پژوهش اکتشافی انجام می‌شود که در مورد وضعیتی که با آن روبه‌رو هستیم اطلاعات و آگاهی زیادی نداریم یا اطلاعاتی در مورد اینکه چگونه مسائل مشابه به موضوعات پژوهش در گذشته حل شده‌اند. مطالعات اکتشافی برای درک بهتر ماهیت مسئله‌ای انجام می‌شود که در مورد آن بررسی‌های بسیار اندکی انجام شده است (دانائی فرد و همکاران، ۱۳۸۶: ۱۹۴).

از دید روش‌شناسی، پژوهشگرانی چون مولن^۱ (۱۹۸۸)، پترونی و پانسیرولی^۲ (۲۰۰۲) بر این باورند که روش تحقیق کیفی بیش عمیق‌تری را در قبال پدیده‌های فرایندی فراهم می‌سازند. یکی از مشخصه‌های پژوهش کیفی، تعامل فوق‌العاده بین پژوهشگر و محیط پیرامونی است و درک عمیقی از مسئله پژوهش را فراهم می‌آورد (لی^۳، ۲۰۱۱: ۲؛ ویریو^۴، ۲۰۰۸: ۶۴). با این وجود، انواع مختلفی از راهبردهای کیفی تحقیق وجود دارد که اغلب به واسطه تفاوت در شیوه جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها تفاوت‌هایی با یکدیگر دارند. یکی از انواع مختلف این راهبردها روش نظریه‌برخاسته از داده‌ها است که به واسطه ویژگی‌های خاص آن در این تحقیق مورد استفاده قرار گرفته است. روش نظریه‌برخاسته از داده‌ها یک روش کیفی در علوم اجتماعی است که از سوی گلیسر و استراوس بنیانگذاری شده است و دارای توان بسیار خوبی برای فهم و درک محقق از یک پدیده یا اساس یک موضوع خاص می‌باشد (مک کریدک^۵، ۲۰۱۰: ۷۸۱؛ کمپستر^۱، ۲۰۱۱: ۱۰۶).

1. Molm
2. Petroni And Panciroli
3. Lee
4. Vairio
5. Mc Creaddic

وقتی برای تبیین یک فرایند نیازمند نظریه باشیم، به ویژه، زمانی که نظریه‌های موجود به خوبی قادر به تبیین چنین فرایندی نباشند، به کمک نظریه برخاسته از داده‌ها می‌توان درباره این فرایند یا مشکل یا افراد مورد مشاهده نظریه‌ای را صورت‌بندی کرد (بازرگان، ۱۳۸۷: ۹۳).

طبق نظر وان و ون^۲ (۱۹۹۰) نظریه برخاسته از داده‌ها به دنبال ارائه تبیین‌های جامع نظری در مورد پدیده‌ای خاص است. این راهبرد داده‌های حاصل از منابع اطلاعاتی را به مجموعه‌ای از کدها، کدهای مشترک را به مقوله‌ها و آنگاه مقوله‌ها را به نظریه تبدیل می‌کند. پیروی از این رویکرد محقق را قادر می‌سازد تا به سؤالاتی از نوع «چگونه» و «چرا» پاسخ دهد (ویلسون^۳، ۱۹۹۵: ۳۳۶). همچنین از این تکنیک صرفاً برای دستیابی به مؤلفه‌ها و مقوله موضوع پژوهش به منظور آشکار شدن ویژگی‌ها و ابعاد تعریف استفاده شده است.

از آنجا که مصاحبه یکی از صورت‌های مفید گردآوری اطلاعات در میان روش‌های کیفی است (هومن، ۱۳۸۵: ۱۰۸). تحقیق حاضر از مصاحبه عمیق به عنوان نخستین ابزار جمع‌آوری داده‌ها استفاده شد. اساساً یکی از وظایف کلیدی در انجام مصاحبه، مصاحبه‌شوندگان باید در شرایطی باشند که بتوانند آزادانه دانش خود را در خصوص مفهوم مرجعیت علمی در اختیار محققان قرار دهند؛ از این رو، تمامی مصاحبه‌ها بدون ساختار هدایت شده است.

فرایند جمع‌آوری داده‌ها با انجام مصاحبه آغاز شد. بیشترین زمان مصاحبه به شناسایی زوایایی مختلف مفهوم مرجعیت علمی از دیدگاه خبرگان اختصاص یافته است، تا از این طریق بینش عمیق‌تری در اختیار محققان قرار گیرد. تمامی مصاحبه‌ها ضبط و روی کاغذ پیاده شد. تحلیل متن مصاحبه‌ها به صورت دستی انجام گرفت. جمع‌آوری داده‌ها تا مرحله اشباع نظری مقوله‌ها و به بیان واضح‌تر، تا جایی که امکان دستیابی به داده‌های جدید دیگر فراهم نبود (پترونی و پانسرولی، ۲۰۰۲: ۱۳۶)، ادامه یافت.

در این تحقیق از نمونه‌گیری گلوله برفی (وان و ون، ۱۹۹۰: ۲۱۴) برای جمع‌آوری و کمک به تحلیل داده‌ها استفاده شد. نمونه‌گیری گلوله برفی یک شبکه اجتماعی از افراد و

1. Kempster
2. van and van
3. Wilson

صاحب‌نظران را شکل می‌دهد و این ویژگی از نقاط قوت این روش نمونه‌گیری است و یک استراتژی گام به گام برای ایجاد نقش فعال و مناسب پاسخ‌دهندگان و مخاطبان در پژوهش است (براون^۱، ۲۰۱۰: ۶۷).

بر این اساس، محقق طی فرایند پژوهشی به هدایت ۱۰ مصاحبه و تحلیل متن آنها پرداختند.

در مرحله اول، با هدف شناسایی مضامین و مقوله‌های اصلی الگوی تحقیق ۱۰ مصاحبه ترتیب داده شد؛ سپس شناسایی مقوله‌های کلیدی و مرور گسترده پیشینه تحقیقات مرتبط و کتابخانه‌ای صورت پذیرفت. پس از تجزیه و تحلیل مصاحبه‌ها، مقوله‌های اصلی پژوهش شناسایی شد.

یافته‌ها

یافته‌های حاصل از تحلیل داده‌ها با استفاده از نظریه برخاسته از داده‌ها برای تعیین ویژگی‌های مرجعیت علمی پس از مراحل کدگذاری باز و محوری عبارت‌اند: از سه مقوله اصلی شامل: ویژگی‌های شخصیتی، معنویت و ویژگی‌های علمی.

جدول (۲) یافته‌های حاصل از نظریه برخاسته از داده‌ها (مقوله‌های اصلی)

ویژگی‌های شخصیتی، رفتاری	معنویت	شایستگی‌های علمی
۱. تعهد و مسئولیت‌پذیری	۱. اخلاق و کرامت انسانی	۱. صلاحیت علمی و محل رجوع
۲. قدرت پاسخگوئی	۲. امانت‌داری	۲. پیشتاری در عرصه علمی
۳. صراحت و پشتکار	۳. ایمان‌مداری	۳. دانش‌آفرینی و ایده‌پردازی
۴. ایثار و خدمتگزاری به مردم	۴. نوع دوستی	۴. خلاقیت و نوآوری علمی
۵. کمال‌طلبی	۵. تلاش و فداکاری	۵. علم محوری و تولید دانش
۶. باور و نگرش متعالی	۶. بالندگی و شکوفایی اخلاقی	۶. مهارت
۷. لیاقت و کفایت شخصیتی	و ایمانی	۷. اشاعه دانش
		۸. بالندگی علمی

نظر به مقایسه جدول (۲) یعنی یافته‌های حاصل از ویژگی‌های مرجعیت علمی و مقوله‌های اصلی استخراج شده طی فرایند کدگذاری باز و کدگذاری محوری سه مقوله اصلی در رابطه با ویژگی‌های اساسی مرجعیت علمی ویژگی‌های شخصیتی، رفتاری،

معنویت، شایستگی‌های علمی استخراج شده است. همان گونه که در جدول مورد اشاره مشاهده می‌شود، هر یک از این مقوله‌ها دارای ویژگی‌ها و مفاهیمی مبتنی بر نظر خبرگان است که نهایتاً مطابق جدول ۲ و ۳ تعریف مرجعیت علمی احصاء شده است.

جدول (۳) فهرست خلاصه شده از متن مصاحبه‌ها در خصوص مفهوم مرجعیت علمی و معادل‌های انگلیسی پیشنهاد شده از سوی خبرگان

معادل انگلیسی پیشنهادی	مفهوم مرجعیت علمی	مصاحبه
Scientific – referent , scientific referential	محل رجوع، ایده پرداز و دانش آفرین	۱
Scientific authority , scientific authenticity	صلاحیت و پذیرش علمی از سوی جامعه مرز شکن در حوزه دانش	۲
Scientific Referral	محل رجوع، اعتبار علمی، تولید دانش ناب، اعتبار و حیثیت علمی داشتن	۳
Scientific Leadership.Academic Leadership	هم‌راستا با مراجع تقلید و چهره‌های ماندگار	۴
Scientific Leadership , scientific authority	تولیدکننده علم، امکان استناد به ایشان، محل رجوع جامعه علمی، استناد به آثار علمی	۵
Scientific Reference	مرز شکن در حوزه دانش، پیشنهاد در عرصه علمی، تولیدکننده دانش و دانش آفرین	۶
Scientific authority scientific Leadership	در تولید دانش سرآمد باشد، تئوری پرداز باشد. محل رجوع خبرگان آن حوزه قرار می‌گیرد. در حوزه تخصصی خودش در خط مقدم حوزه علمی اش قرار دارد،	۷
Scientific Leadership	نوآوری می‌کند، خلاق است، محل رجوع سایرین است؛ یعنی در مرز دانش و در پاسخگویی به سؤالاتی که در مرز دانش بشریت امروزی در علوم مطرح است، پیشنهاد باشد.	۸
scientific authenticity	مرجعیت علمی یعنی اینکه اینجا محل رجوع علمی دنیا واقع شود. برخوردار از توانایی هدایت و رهبری علمی در محیط آکادمیک.	۹
Academic Leadership, Scientific authority	فردی که با توجه به توانمندی‌های علمی و دانشی خود با اتکا به برتری خود در آن حوزه تخصصی از قابلیت رهبری و هدایت برخوردار می‌باشد.	۱۰

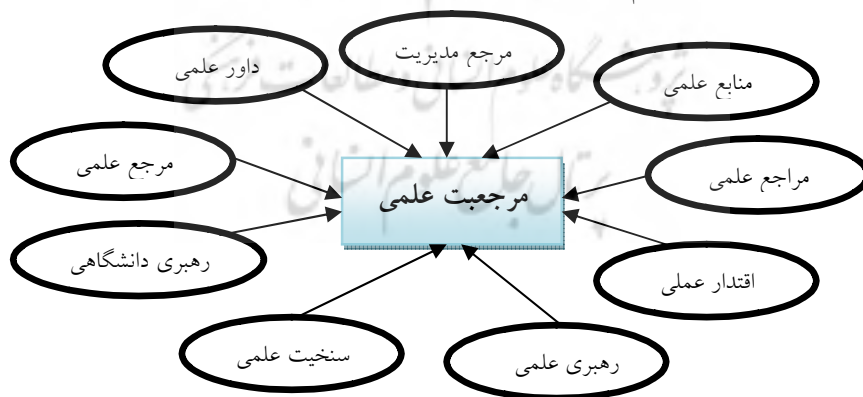
همان‌طور که از جدول (۳) مشخص است، خبرگان پژوهش حاضر در ارتباط با مرجعیت علمی مطالب و پیشنهادهایی را تبیین کرده‌اند که بر اساس آنها معادل‌های

متناسب لاتین در ستون سمت چپ ارائه شده است.

پس از مطالعه مفاهیم و مقوله‌های استخراج شده و همچنین ویژگی‌های مرجعیت علمی از نگاه خبرگان شامل: جدول (۲) و جدول (۳) و تحلیل آنها تعریف زیر برای مرجعیت علمی احصاء شد:

«مرجعیت علمی» عبارت است از: «جایگاهی علمی است که از طریق تلاش فردی، گروهی و بلندمدت که مطابق با نیازهای فرد و جامعه برای تولید علم صورت می‌پذیرد. فرد مرجع علاوه بر پیشتاز بودن در عرصه علمی، دارای ویژگی‌های ممتاز معنوی و اخلاقی است که نتایج تولید علمی مرجع موجب حل برخی مشکلات و مسائل جامعه می‌شود. همچنین فرد مرجع از جهت ویژگی‌های شخصیتی، اخلاقی و شایستگی‌های محوری کمال‌گرا و شکوفا است.»

مقایسه جداول (۱) و (۲) و تحلیل آنها نشان می‌دهد که واژه‌های انگلیسی پیشنهادشده برای معادل‌سازی مفهوم مرجعیت علمی، نمی‌توانند چیرستی و چرایی مفهوم مرجعیت علمی را به خوبی بازنمایی کند. پس چنین نتیجه گرفت که این اصطلاحات پیشنهادی صرفاً بخشی از ویژگی‌های موضوع پژوهش یعنی مرجعیت علمی را تبیین می‌کند. به عبارت دیگر، می‌توان ادعا کرد که تعریف احصاءشده از مجموعه نظرات خبرگان با اصطلاحات مطرح شده توسط آنان هم‌خوانی ندارد و خبرگان در خصوص معادل‌سازی انگلیسی آن اتفاق نظر ندارند. در واقع، هر یک از موارد فوق بخشی از مفهوم مدنظر در مرجعیت علمی را تبیین و توصیف می‌کنند.

نمودار (۱) نمایش مفاهیم مرتبط با مرجعیت علمی

نظر به مقایسه جدول (۳) یعنی یافته‌های حاصل از ویژگی‌های مرجعیت علمی و مقوله‌های اصلی استخراج‌شده طی فرایند کدگذاری باز و کدگذاری محوری سه مقوله اصلی در رابطه با ویژگی‌های اساسی مرجعیت علمی از نگاه خبرگان و همچنین مفاهیم استخراج‌شده از مصاحبه‌های انجام‌شده با خبرگان موضوع، آنها اتفاق نظر در خصوص معادل انگلیسی واژه مرجعیت علمی و نظر به توضیحات فوق و مفهوم مرجعیت که از نظر اسلام که دارای ویژگی اساسی از جمله اعلم بودن، متخصص بودن و عدالت‌محور بودن، محقق به این نتیجه رسیدند، که واژه‌های انگلیسی توان پوشش مفهوم مرجعیت علمی به صورت واقعی نداشته و برای چاره‌اندیشی با کمک از صاحب‌نظران برای حصول به نتیجه واقعی از گروه کانونی استفاده کرده‌اند.

گروه کانونی یک گروه ۷ ال ۱۲ نفره از افراد صاحب نظر هستند. و معمولاً روشی برای تبادل افکار و مذاکره است که طبق یک برنامه‌ریزی دقیق طراحی می‌شود تا ادراکات و بینش مصاحبه‌شوندگان بهره‌بردار شود که در این نوع از روش تحقیق بر تأمل و همفکری گروه تأکید دارد (ماسی^۱، ۲۰۱۰: ۲۳). روش تحقیق گروه کانونی فرصتی برای استفاده از تجارب، اندیشه‌ها و نظرات صاحب‌نظران را فراهم می‌آورد در روش گروه کانونی تمرکز اصلی بر روی تئوری‌های پایه‌ای، رویکرد پدیدارشناختی و تجزیه و تحلیل موضوعی است. همچنین علاوه بر تمرکز اعضاء بر روی یک موضوع خاص و تجزیه و تحلیل آن موضوع، به مفاهیم و تحلیل آنها توجه جدی دارند (مارسیا^۲، ۲۰۱۰: ۷۲۱؛ کولیر^۳، ۲۰۱۰: ۳۰۴؛ ماسی، ۲۰۱۱: ۲۲).

وقتی به داده‌های کیفی - تفصیلی راجع به نظر افراد در باره یک پدیده نیاز داریم، می‌توان از روش گروه‌های کانونی استفاده کرد (بازرگان، ۱۳۸۷: ۷۷). از این روش اصولاً به عنوان ابزاری برای انجام پژوهش‌های بازاریابی استفاده می‌شد اما بعدها برای حوزه‌های دیگری چون تعلیم و تربیت، مدیریت و حتی در شرایط ویژه‌ای در مدیریت راهبردی به عنوان ابزاری برای گردآوری داده‌ها در یک موضوع خاص مورد استفاده قرار گرفت (هومن، ۱۳۸۵: ۱۳۰).

1. Massey
2. Marcia
3. Collier

پس از تشکیل گروه کانونی و بحث و بررسی و اعضاء پیرامون مفهوم مرجعیت علمی از دیدگاه خبرگان و واژه‌های انگلیسی که به عنوان معادل انگلیسی مرجعیت پیشنهاد شده بود و همچنین مفهوم مرجعیت علمی از دیدگاه اسلام، به این نتیجه رسید که هیچ کدام از واژه‌ها توان پوشش مناسب و واقعی مرجعیت و مرجعیت علمی را ندارد، پیشنهادهایی به شرح ذیل مطرح شد.

جدول (۴) پیشنهادهای گروه کانونی در خصوص مفهوم‌پردازی مرجعیت علمی

پیشنهاد اول	استفاده از تجربهٔ هاوک زینسکی (۱۹۹۶) در تبیین مراجع مدیریت یا اندیشمندان مرجعیت تحت عنوان Management gurus و عاریه گرفتن gurus از مذهب بودا برای بیان مفهوم .
پیشنهاد دوم	برای تعریف مرجع علمی، می‌تواند مفهوم پیروان استفاده کرد. یک دانشمند زمانی به عنوان مرجع علمی پذیرفته می‌شود که پیروانی داشته باشد و به دیدگاه‌ها و نظریه‌های او در مباحث علمی استناد کنند. بدون وجود پیروان مرجع علمی معنا و مفهوم ندارد.
پیشنهاد سوم	یک روش معمول برای تبیین مفهوم مرجعیت علمی، کمک گرفتن از روش استعاره (Metaphor) است.

به منظور سنجش کفایت فرایند تحقیق و کسب اطمینان از کیفیت داده‌ها و تفسیرهای صورت گرفته، ترکیبی از معیارهای ارزیابی تحقیقات تفسیری^۱، شامل: اعتمادپذیری^۲، انتقال‌پذیری^۳، اتکاپذیری^۴، تصدیق‌پذیری^۵، راستی^۶، (مالونی^۷، ۲۰۰۰: ۴۹) و تحقیقات مبتنی بر روش‌شناسی نظریهٔ برخاسته از داده‌ها شامل: تطابق^۸، قابل فهم بودن^۹، عمومیت^{۱۰}، و کنترل‌پذیری (همان منبع) مورد استفاده قرار گرفت. جدول (۱)

نحوهٔ استفاده از این معیارها را نشان می‌دهد.

1. Interpretive Research
2. Credibility
3. Transferability
4. Dependability
5. Conformability
6. Integrity
7. Maloni
8. fit
9. understanding
10. generality

جدول (۵) اتکاپذیری یافته‌های حاصل از تحقیق

معیار و تعریف	شرح و نتیجه‌گیری
اعتمادپذیری: میزانی که نشان می‌دهد نتایج حاصل از تحقیق تا چه حد نماینده داده‌ها	۴ ماه هدایت مصاحبه‌ها - ارائه گزارش به برخی از مصاحبه شونده‌گان و اساتید راهنما و مشاور و همچنین ایجاد هماهنگی در تفسیر متون مصاحبه
انتقال‌پذیری: میزانی که امکان به‌کارگیری یافته‌های تحقیق را در موقعیت‌های مشابه دیگر نشان می‌دهد.	انجام نمونه‌گیری گلوله برفی و همچنین کفایت اطلاعات جمع‌آوری شده و اعلام نظر ناظرین حاکی از آن است که خواننده می‌تواند امکان انتقال‌پذیری یافته‌ها به موقعیت‌های مشابه دیگر را مورد ارزیابی قرار دهد. و نهایتاً مفاهیم استخراج شد.
اتکاپذیری: میزانی که انحصار یافته‌ها به زمان و مکان را نشان می‌دهد؛ ثابت در تبیین‌های صورت گرفته.	مصاحبه شونده‌گان دیدگاه‌های دقیق خود را بیان نموده. و محقق توانسته تجربیات لازم را کسب نماید.
راستی: میزانی که نشان می‌دهد تفسیرها تحت تأثیر اطلاعات نادرست یا طفره رفتن مصاحبه‌شونده‌گان قرار نگرفته است.	مصاحبه‌ها در فضای آزاد و دوستانه انجام شده و آن‌ها تمام اطلاعات خود را ارائه نموده‌اند.
تصدیق‌پذیری: میزانی که نشان می‌دهد تا چه حد تفسیرهای صورت گرفته برآمده از نظر مصاحبه‌شونده‌گان است و تحت تأثیر سوگیری محقق نبوده است.	اعضای گروه تحقیق تمامی مصاحبه‌های پیاده شده بر روی کاغذ را مطالعه و بررسی نموده و علاوه بر آن مقوله‌های استخراج شده را تأیید نموده‌اند.
تطابق: میزانی که نشان می‌دهد یافته‌ها با ساختار ذهنی افراد نسبت به پدیده مورد بررسی تطبیق دارد.	تحقق معیارهای اصلی پژوهش حاصل شد. و مقوله‌ها کنترل و پلایش شده است.
قابل فهم بودن: میزانی که نشان می‌دهد نتایج تحقیق تا چه حد نمایان‌گر جهان واقعی مصاحبه‌شونده‌گان است.	یافته‌های تحقیق در اختیار ۲ تن از مصاحبه‌شونده‌گان قرار گرفت. و دیدگاه یکسانی ارائه دادند.
عمومیت: میزانی که نشان می‌دهد یافته‌ها ابعاد مختلف پدیده مورد بررسی را در خود جای داده‌اند.	باز بودن مصاحبه‌ها، زمان کافی و آزاد بودن.
کنترل‌پذیری: میزانی که نشان می‌دهد تا چه حد بر ابعاد قابل کنترل پدیده مورد بررسی تمرکز شده است.	انجام ده مصاحبه با افراد صاحب نظر و خیره و همچنین شرکت فعال آن‌ها در فرایند مصاحبه و همچنین مفید بودن مصاحبه‌ها و دستیابی به نتایج مطلوب

برای تبیین مفهوم مرجع مدیریت مطابق پیشنهاد اول (جدول ۴) لورنز (۱۹۸۶)، بیرن (۱۹۸۹)، کلاتر باک و کلینز (۱۹۸۸)، پیرز و نیوستورم (۱۹۹۰ و ۱۹۸۸) در کتاب مراجع مدیریت^۱ اظهار داشته‌اند که عامل شکل‌گیری تئوری مرجع^۲ تنوع، تغییر و دگرگونی در تولیدات علمی بوده و در برگیرنده دیدگاه‌ها و افکار کاربردی و اجرایی است.

زمانی که دانشمندان تفکر گسترده و متنوع دارند، شرایطی ایجاد می‌شود که اغلب دیدگاه‌ها به سمت آنها جلب می‌شود و ایده‌ها و افکارها آنها توسعه می‌یابد و بر همین اساس مکتب مرجع^۳ شکل می‌گیرد و این مکتب که یک مکتب تخصصی که دارای اعتبار صحت و دقت بوده برای همگان جذاب و جالب است (هاوزینسکی^۴، ۱۹۹۶: ۴-۴۵).

اندیشمندان مرجع امریکایی، بر رهبری، دانش و داشتن افراد دانشمند تأکید دارند و دانشمندان بریتانیایی بر یادگیری استفاده از افکار برای خلاقیت و چگونگی عملکرد مدیران متمرکز هستند (همان منبع: ۴۹).

شناسایی افراد مرجع^۵ از طریق تولیدات علمی، انتشارات آنها، حضور در سمینارهای فراوان، برنامه‌های تلویزیونی و نهادهای مدیریتی و فروش مکرر دستاوردهای علمی از جمله کتاب‌های آنها صورت می‌پذیرد. هاوک زینسکی اندیشمند مرجع را این گونه تعریف می‌کند. مرجع عبارت است از شخصی که ضمن اشتغال داشتن در یک موقعیت و مرکز آموزشی، عقاید و تفکرات او در برخی از جنبه‌ها خصوصاً جنبه‌های مدیریتی کارایی دارد. بدین ترتیب، او به عنوان استاد رهبر شناخته می‌شود. مراجع اندیشمند مشکل‌ترین ایده‌ها را مفهوم آفرینی می‌کنند. (همان منبع: ۵۰-۴۷).

استفاده از gurus به معنای معلم مذهبی، مرجع مذهبی، اندیشمند مذهبی که در بحث مراجع مدیریت واژه gurus از مذهب هندوئیسم و بودیسم برای تبیین مراجع مدیریت استفاده شده است، نظر به اینکه از نظر فرهنگی، مذهبی و همچنین این واژه (gurus) توان پوشش همه جانبه ویژگی‌های احصاء‌شده مرجعیت علمی را ندارد. غیر قابل کاربرد و استفاده برای مفهوم‌پردازی مرجعیت علمی است.

-
1. Management Gurus
  2. Theory Guru
  3. Schools Gurus
  4. Huczynski
  5. Personal Gurus

برای تعریف مرجع علمی بر مبنای پیشنهاد دوم (مطابق جدول ۴)، می‌توان از مفهوم پیروان استفاده کرد. یک دانشمند زمانی به عنوان مرجع علمی پذیرفته می‌شود که پیروانی داشته باشد و به دیدگاه‌ها و نظریه‌های او در مباحث علمی استناد کند. بدون وجود پیروان، مرجع علمی معنا و مفهوم ندارد. حال باید پرسید، چرا پیروان یک اندیشمند به دیدگاه‌ها و نظریه‌های او گرایش پیدا می‌کنند؟ به نظر می‌رسد، پیروان با توجه به موارد زیر، یک اندیشمند را ارتقاء می‌دهند و او را در جایگاه رفیع مرجعیت می‌نشانند:

۱. نظریه‌ها و دیدگاه‌های مرجع علمی، مسائل خاص یک دوره زمانی را به خوبی تبیین کنند.
۲. نظریه‌ها و دیدگاه‌های مرجع علمی، انتظارات و نیازهای دیگران را برآورده سازند.
۳. نظریه‌ها و دیدگاه‌های مرجع علمی، قابل فهم و ارائه باشند.
۴. نظریه‌ها و دیدگاه‌های مرجع علمی، دانش بشری را در یک حوزه خاص ارتقاء دهد.
۵. نظریه‌ها و دیدگاه‌های مرجع علمی، رویکرد بدیعی را مطرح کند.
۶. نظریه‌ها و دیدگاه‌های مرجع علمی، از پایداری قابل توجهی در طول زمان برخوردار باشد.

با پذیرش چنین رویکردی، باید گفت مرجع علمی یک اندیشمند در رشته‌های خاص دانشگاهی است که به او فراوان رجوع می‌شود. این رجوع می‌تواند هم به صورت محسوس و دعوت از او برای سخنرانی، داوری مقاله، ارزیابی کتاب یا نوشتن مقاله باشد و یا به صورت غیر محسوس از طریق استناد به نظریه‌ها و دیدگاه‌های او در قالب کتاب، مقاله، سخنرانی و مانند اینها صورت گیرد. با این وجود، رویکرد پیرامون و مراجعه به پیروانی جامعیت کامل ندارد؛ زیرا از سه مقوله اصلی این پژوهش یعنی ویژگی‌های شخصیتی، معنویت و شایستگی‌های علمی بین یک تا دو مقوله را می‌تواند پوشش دهد پس استفاده از این رویکرد چندان مفید نخواهد بود.

برای تعریف مرجع علمی بر مبنای استعاره، می‌توان گفت که استعاره به عنوان یک

وسیله انتقال برای بیان و ابلاغ کردن ایده‌هاست (لاکوف^۱، ۲۰۰۳: ۹) و نیز به عنوان یک وسیله برای تجزیه و تحلیل و بیان نزدیک کردن دیدگاه‌ها به کار می‌رود (زولتان^۲، ۲۰۰۲: ۱۳). استعاره روشی است برای بیان یک چیز از طریق چیز دیگر و ابزار ارزشمندی برای درک و فهم پدیده‌ها و درک یک مفهوم خاص به کار می‌رود (لیزا^۳، ۲۰۱۱: ۳۱۵؛ تای^۴، ۲۰۱۱: ۳۱۰؛ هان^۵، ۲۰۱۱: ۳).

استعاره مفهومی است که دارای یک رابطه زیربنایی منظم برای بیان فکر و اندیشه کاربرد دارد و فهم و درک ویژه‌ای از یک موقعیت را بیان می‌کند (جانسون^۶، ۲۰۰۸: ۷). استعاره از طرق مطرح کردن نوعی همانند (هویت) بین دو پدیده‌ای (چیزی) که شما نمی‌توانید به طور طبیعی آنها را معادل تصور کنید؛ نظیر زندگی و جاده‌ای طولانی و پر پیچ و خم، انسان و یک شیر، به شما اجازه می‌دهد، نوعی تجربه را در قالبی دیگر درک کنید (هیچ، ۱۳۸۸: ۹۱). استعاره در لغت به معنای عاریت خواستن، دست به دست گراندن چیزی است؛ بیان اندیشه چیزی به کمک چیز دیگر است (فیرحی، ۱۳۸۹: ۲۲۸).

در اندیشه سیاسی اندیشمندان مسلمان، استفاده از استعاره یکی از روش‌های آفرینش خلاقیت و اندیشه سیاسی است و آنها از استعاره در فقه و فلسفه سیاسی به صورت مصرح و یا ضمنی استفاده کرده‌اند. فیرحی (۱۳۸۹) بیان می‌دارد که استعاره‌های «عبد و ولی»، «وقف»، «قف و محکم» و نیز استعاره اجاره یا ارباب رجوع از جمله استعاره‌هایی هستند که در تبیین نظام سیاسی از سوی مسلمانان در سال‌های معاصر اهمیت زیادی داشتند (ص، ۲۳۷).

به عنوان مثال، استعاره وقف برای تبیین نظام سیاسی مسلمانی در دوره جدید و با تکیه بر تمثیل وقف، امکانات نظری متفاوت، و البته ساختار سیاسی متفاوت به کار می‌رود. محقق نائینی (۱۲۷۶-۱۳۵۵ ق) که از مجتهدان نامور نوگرایی شیعه است، بارها از استعاره و تمثیل وقف در تبیین نظریه سیاسی شیعه در «تنبيه الأمه و تنزیه المله» سود جسته است (فیرحی، ۱۳۸۹: ۲۴۴).

---

1. lakoff
2. Zoltan
3. Leisa
4. Tay
5. Han
6. Johnson

جدول (۶) نمایش سیمای عمومی تحلیل استعاره شناختی از نظام سیاسی شیعه (وقف و ارکان نظم سیاسی)

واقف	موقوف	موقوف علیه	شرایط وقف	ناظر وقف	نتیجه
خداوند	جهان (طبیعت)	انسان	شریعت؛ احکام خمس و مباحات بالأصل	معصوم (ع)	تلاش در تبیین نظم سیاسی در حضور و غیبت معصوم (ع)

(فیرحی، ۱۳۸۹: ۲۴۷)

علاوه بر مثال‌های ذکرشده در نظریه‌های سازمان و مدیریت استعاره دارای کاربردهای متعدد است. یکی از استعاره‌ها که در بحث تفکر استراتژیک و سازمان کاربرد دارد، بحث استعاره رودخانه یا مسیر وابستگی است که برای درک و کاربرد ارتباط بین حوزه‌های برنامه‌ریزی، سازماندهی و غیره کاربرد دارد. استفاده از استعاره در مدیریت رایج است و برای درک مسئله‌ای در سطح انتزاعی و رویدادها، فعل و انفعالات و همچنین پردازش یک موضوع مهم و تشریح سازمان کاربرد دارد (توماس^۱، ۲۰۱۱: ۷۶۲؛ چن^۲، ۲۰۰۸: ۱۹۴).

بسیاری از نظریه‌پردازان سازمان بر اساس شیوه‌های به عاریه گرفته شده از علوم انسانی و هنر فهم خود از سازمان را توسعه می‌دهند. یکی از این شیوه‌ها یعنی استعاره، ابزار ویژه مفیدی برای شناخت و درک فلسفه وجودی یک پدیده است. برای مثال، نظریه‌پردازان سازمان از استعاره‌های مختلف مانند ماشین، موجود زنده، فرهنگ و پرده نقاشی برای ارائه دیدگاه‌های مختلف استفاده می‌کنند (هچ، ۱۳۸۸: ۹۱).

استعاره، ابزار توانمندی در تحقیقات مدیریتی از جمله تجارت، مدیریت فروش شامل انتقال پیام، ایجاد انگیزه برای خرید و فروش و بازاریابی و توسعه قابلیت‌های سازمانی، ساختار و فرهنگ است (سرکهار^۳، ۲۰۱۰: ۱۰۷۸).

امروزه استعاره‌ها تکامل یافته و برای ایجاد حساسیت بیشتر در مخاطبان منحصر به

1. Thomas
2. Chen
3. Sreclhar

فرد هستند و برای دستیابی به اهداف، ایجاد انگیزه و درک و نفوذ پیام و کلام از سوی مدیران استفاده می‌شود (گرادو^۱، ۲۰۱۱: ۳۴).

برای تبیین مرجعیت علمی، با نگاهی اجمالی به کلیت پژوهش درمی‌یابیم که بحث مرجعیت علمی در این تحقیق علاوه بر مفهوم‌پردازی آن، طرح آن به عنوان یک دیدمان یا پارادایم در حوزه آموزش عالی است.

به طور کلی، نظام آموزشی کشور به خصوص آموزش عالی به عنوان مهم‌ترین منبع تولید دانش، تولید فکر و ایده و پرورش و تربیت نیروی انسانی مطرح است. با نگاه به دیدگاه کلی اسلام که ویژگی‌های صاحبان علم و اندیشه را مطرح کرده است، این را یادآور می‌شود که صاحبان علم و دانشمندان که در دو بعد تزکیه و تعلیم یعنی در حوزه اخلاق و معنویت و همچنین دانش، علم بایستی صاحب برتری و ممتاز باشند. برای آنها جایگاه ویژه و خاصی قائل است، پس می‌توان ادعا کرد که این قشر از جامعه می‌توانند در خلق مزیت رقابتی پایدار یعنی خلق ارزش‌های ماندگار موثر باشند. همچنین نتایج حاصل از تحلیل داده‌های پژوهش و ویژگی‌های احصاء شده در خصوص مرجعیت علمی و عالمان برتر با بررسی دیدگاه‌های اسلام و ادبیات تحقیق دارای وجه مشترک بود؛ از طرفی در بحث معادل‌سازی آن در فرهنگ لاتین و ویژگی‌های احصاء شده از تحلیل داده‌ها در جدول (۲) و همچنین دیدگاه صاحب‌نظران و خبرگان که در جدول (۳) احصاء شده، این واقعیت را تأیید می‌کنند که هیچ کدام از واژه‌های لاتین توان بیان معنایی مرجعیت علمی را نداشته و هر کدام تنها بخشی از مفهوم آن را پوشش می‌دهند. بر همین اساس، محقق مطابق اصول و روش علمی رویکرد مفهوم‌پردازی مرجعیت علمی با استفاده از استعاره را در پیش گرفته و تلاش می‌کند با تبیین استعاره مرجعیت علمی و مفهوم‌پردازی آن مفهوم، تعریفی جامع از مرجعیت علمی ارائه کند.

در مذهب تشیع، واژه مرجع تقلید^۲ اشاره به عالم دینی دارد که احکام دینی را برای پیروان خود استخراج می‌کند که اصطلاحاً مجتهد^۳ گفته می‌شود و دارای تمام

1. Gerado
2. Emulation scholar
3. Jurist

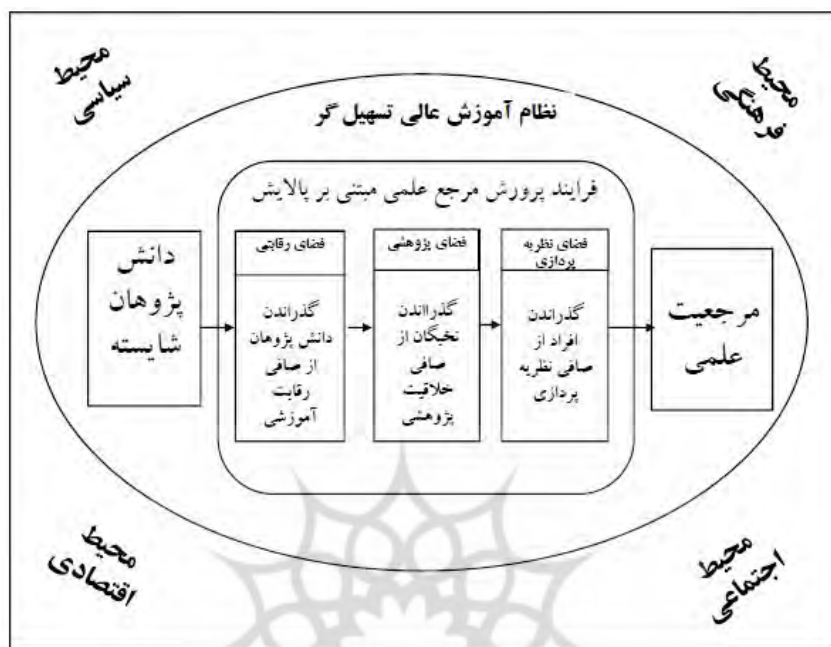
ویژگی‌های لازم برای تقلید است. بنابراین، مرجع تقلید، کارشناس حقوق دینی است که مقلدین بر مبنای نظر او عمل می‌کنند؛ بدون آنکه خود نیاز به پژوهش در منابع دینی داشته باشند. در میان شرایطی که باید در یک مجتهد برای تبعیت جست‌وجو کرد عبارت‌اند از: اعلم بودن (توانایی بالا در استخراج احکام دینی از منابع مختلف).

بنابراین، به روش استعاره‌ای، باید مرجعیت علمی را تشبیه کنیم به مرجعیت دینی و با اقتباس از آن به نظریه‌پردازی در خصوص مرجعیت علمی بپردازیم. امروزه، دانش را به روش‌های مختلفی طبقه‌بندی می‌کند. به نظر می‌رسد طبقه‌بندی یونسکو دارای جامعیت بیشتری است که دانش را به سه گروه طبقه‌بندی کرده است: (۱) دانش‌های فرهنگی (دین‌شناسی، ادبیات، فلسفه و...؛ ۲) دانش‌های علمی (فیزیک، شیمی، اقتصاد و...؛ ۳) دانش‌های فنی (مهندسی، معماری، و...). شرایط مرجع تقلید:

بنابراین، اگر هیئت علمی را فرد صاحب دانش در یکی از سه حوزه فوق تعریف کنیم، با اقتباس از مفهوم مرجعیت دینی باید گفت چنین فردی زمانی به مرتبه مرجع علمی خواهد رسید که دارای ویژگی‌های خاصی باشد که مهم‌ترین آنها اعلم بودن در رشته خاص خود است؛ یعنی در تبیین روابط بین متغیرها از تمام دانشمندان زمان خود توانا تر باشد و فراوانی استناد به نظریه‌ها، رویکردها، مدل‌ها، و روش‌های او در نوشته‌های علمی (مقاله، کتاب) و سخنرانی‌های علمی و همچنین عملیات واقعی بالا باشد (فراوانی مقلدین). دیگر ویژگی‌های مرجع علمی را می‌توان با کمک گرفتن از مفهوم مجتهد (مرجع دینی) بدین شرح برشمرد: (۱) عدالت علمی (۲) بلوغ فکری (۳) تعهد دینی.

با توجه به مطالب فوق می‌توان این گونه تجزیه و تحلیل کرد که برای تحقق مرجعیت علمی بایستی تلفیقی از رویکرد سیستمی، شایسته محور و راهبردی اعمال کرد. در این پژوهش به صورت سیستماتیک به این رویکرد در مفهوم‌پردازی مرجعیت علمی پرداخته شده است. همان طوری که در شکل (۲) مشاهده می‌شود، مدل مفهومی مرجعیت علمی تحت تأثیر یک محیط کلان شامل: عامل اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی است و همچنین خود محیط آموزش عالی با مؤلفه‌هایی چون چشم‌انداز، استراتژی، فرهنگ سازمانی، تکنولوژی و منابع انسانی بر روی زیرسیستم مرجعیت علمی در تعامل و ارتباط بوده که نتیجه این تعامل و هماهنگی منجر به پرورش و تربیت دانش‌پژوهان شایسته در قالب مرجعیت علمی می‌شود.

پرورش مرجعیت علمی

نمودار (۲) نمایش دیدگاه فرایندی و سیستمی به مرجعیت علمی

برای تبیین مفهوم مرجعیت علمی با نگاه به معادله عرضه و تقاضا باید گفت از نگاه تقاضا (پیروان) مرجعیت علمی زمانی تحقق پیدا می‌کند که دیدگاه‌های مطرح شده به انتظارات و نیازهای پیروان بهتر از دیگران پاسخ دهد. از نگاه عرضه، اعلم بودن، نوآوری، جامع‌نگری، تنوع‌نگری، پیشوای علمی بودن، و مانند اینها پایه‌گذار مفهوم مرجعیت علمی است. در نهایت، باید گفت مرجعیت علمی آخرین پله در نردبان ترقی علمی برای یک فرد محسوب می‌شود. پایداری این مرجعیت می‌تواند به زمان حیات فرد مربوط شود و یا چند دهه و حتی چند قرن ادامه داشته باشد. در زبان انگلیسی امروزه برای تبیین مفهوم مرجعیت علمی بیشتر از واژه *Guru* استفاده شود، اما در زبان فارسی واژه مرجعیت مفهوم عمیق‌تری دارد. بنابراین، پیشنهاد می‌شود این واژه با استفاده از استعاره بر مبنای مرجعیت دینی در مذهب تشیع تعریف شود و در معادل انگلیسی آن نیز واژه مرجعیت (*Marjaiyat*) استفاده شود. این امر سابقه نیز دارد مانند واژه حلال که عیناً در انگلیسی استفاده می‌شود. بنابراین، مرجع علمی (*Scientific*)

Marja) یعنی دانشمند عالی‌رتبه که مکتب علمی خاصی را رهبری می‌کند و پیروان زیادی دارد که در مباحث و نوشته‌های علمی به دیدگاه‌ها و نظریه‌های او استناد می‌کنند. شایستگی‌های محوری مرجع علمی عبارت‌اند از: ۱) اعلم بودن ۲) جامع‌نگری ۳) نظریه‌پردازی ۴) عدالت علمی ۵) نگرش سیستمی و ۶) نگرش راهبردی.

بر این اساس مرجعیت علمی این‌گونه تعریف می‌شود: «یک تلاش فردی، گروهی و بلندمدت که مطابق با نیازهای فرد و جامعه برای تولید علم صورت می‌پذیرد. فرد مرجع علاوه بر پیشتاز بودن در عرصه علمی، دارای ویژگی‌های ممتاز معنوی و اخلاقی است که نتایج تولید علمی مرجع موجب حل برخی مشکلات و مسائل جامعه می‌شود. همچنین فرد مرجع از جهت ویژگی‌های شخصیتی، مدیریت و شایستگی‌های محوری کمال‌گرا و شکوفا است».

با این دیدگاه طرح مرجعیت علمی در نظام آموزش عالی کشور نظر به چشم‌انداز، رسالت، اهداف و استراتژی‌های آموزش عالی به خصوص چشم‌انداز بیست‌ساله (۱۴۰۴) می‌تواند به عنوان یک دیدمان یا پارادایم مطرح باشد و اگر به عنوان آخرین مرتبه از پیشرفت و ارتقاء علمی (کارراهه شغلی) در نظام آموزش عالی استقرار یابد، مسیر جهانی شدن آموزش عالی و دانشمندان این حوزه را محقق می‌سازد و موجب حرکت از توسعه علمی به توسعه ملی شده و می‌تواند به عنوان الگو و راهبردی مناسب برای مرزشکنی دانش در نظر گرفته شود و مزیت رقابتی پایدار یعنی خلق ارزش، ماندگاری ارزش و استقلال علمی را فراهم آورد.

منابع

- بازرگان، عباس (۱۳۸۷). روش‌های تحقیق کیفی و آمیخته: رویکردهای متداول در علوم رفتاری، تهران: نشر دیدار،
- چگین، میثم، (۱۳۸۷). مرجعیت علمی و نقش پژوهش در تولید و توسعه علمی، مجموعه مقالات به سوی مرجعیت علمی، تهران: مرکز تحقیقات دانشگاه امام صادق.
- حر عاملی، محمد حسین (۱۳۶۷). مستدرک الوسائل، تهران انتشارات دارالکتب اسلامی، ج ۱۷، بص ۱۱،
- حیدر، اسد (۱۳۹۱). الامام الصادق و المذاهب الاربعه، ترجمه حسن یوسفی اشکوری، تهران: مرکز الطباعات و النشر، ج ۱، ص ۶۹.
- خمینی، روح الله (۱۳۸۷). توضیح المسائل، تهران انتشارات هاتف، ج ۱ خندان، علی اصغر (۱۳۷۹). منطقی کاربردی، تهران: سمت، قم، سمت و مؤسسه فرهنگی طاها
- دانایی فرد، حسن. الوانی، سید مهدی و آذر، عادل (۱۳۸۶). روش شناسی پژوهش کیفی در مدیریت: رویکرد جامع، تهران: انتشارات اشراقی.
- رودی، کمیل (۱۳۸۷). "مرجعیت علمی و رسالت دانشگاه امام صادق (ع)": پایان‌نامه منتشر نشده کارشناسی ارشد دانشگاه امام صادق (ع).
- صحیفه نور (۱۳۸۸). مجموعه رهنمودهای امام خمینی، تهران: انتشارات نوید شاهد، ج ۲۱، ص ۹۸
- طباطبایی، علامه محمد حسین (۱۳۸۷). تفسیر المیزان، ترجمه محمد باقر موسوی همدانی، قم: دفتر انتشارات اسلامی
- فیرحی، داود (۱۳۸۹). معماری حاکمیت و دولت شایسته، مجموعه مقالات همایش ملی از سلسله همایش‌های تخصصی چشم‌انداز (حاکمیت و دولت شایسته در ایران ۱۴۰۴)، تهران: انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهر ری، پایین ۱۳۸۹، ص ۲۲۷-۲۵۴.
- قدسی، مهدیه (۱۳۸۷). مرجعیت علمی و نقش پژوهش در تولید توسعه علمی، مجموعه مقالات به سوی مرجعیت علمی، تهران: مرکز تحقیقات دانشگاه امام صادق.

قرآن: آیه ۷ سوره آل عمران و آیه ۹ سوره زمر و آیه ۷ سوره انبیاء
 مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۶۶). تفسیر نمونه، قم: انتشارات دارالکتب اسلامیة
 نوری، میرزا حسین (۱۴۰۸). *وسائل الشیعة*، بیروت: آل البيت، ج ۲۷، ص ۴ و ۷،
 هیچ، ماری جو، (۱۳۸۸). *تئوری سازمان: مدرن، نمادین و تفسیری پست مدرن*، ترجمه حسن
 دانایی فرد، تهران: انتشارات افکار.

هومن، حیدر علی (۱۳۸۵). *راهنمای عملی پژوهش کیفی*، تهران: انتشارات سمت.

- Berne, E. (1964) *Games People Play*, Harmondsworth: Penguin.
- Clutterbuck, D. and Crainer, S. (1990) *Masters*, London: Macmillan.
- Collier, Marcus & Scott, J. Mark. (2010). Focus group discourses in a mined landscape. *Land Use Policy*, Volume 27, Issue 2, Pages 304-312.
- Dirk J. Korf, Patrick van Ginkel, Annemieke Benschop. (2010). How to find non-dependent opiate users: A comparison of sampling methods in a field study of opium and heroin users, *International Journal of Drug Policy*, Volume 21, Issue 3, Pages: 215-221.
- E. Font, A. Nédélec, R.I.F. Trindade, C. Moreau. (2010). Fast or slow melting of the Marinoan snowball Earth? *The cap dolostone record Palaeogeography, Palaeoecology*, Volume 295, Issues 1-2, Pages: 215-225.
- Evan Chen, Page Widick, Anjan Chatterjee. (2008). Functional-anatomical organization of predicate metaphor processing, *Brain and Language*, Volume 107, and Issue 3, Pages: 194-202.
- Gerardo Patriotta, Andrew D. Brown. (2011). Sense making, metaphors and performance evaluation, *Scandinavian Journal of Management*, Volume 27, Issue 1, Pages: 34-43.
- Han, Chong. (2011). Reading Chinese online entertainment news: Metaphor and language play, *Journal of Pragmatics*, Available online 3 September 2011.
- Huczynski, Andrzej A (1996) management gurus (what makes them and how to become one), *International Thomson Business Press Berkshire House*, 168-173 High holborn London uk
- J. L. and Newstrom, J. W. (1990) *The Manager's Bookshelf*, 2nd edn, New York: Harper & Row. Deliver What It Promises? *Journal of Management Development*, vol. 4, no. 1, pp. 3-11.
- Janice L. Hanson, Dorene F. Balmer, Angelo P. Giardino. (2011). Qualitative Research Methods for Medical Educators, *Academic Pediatrics*, Volume 11, Issue 5, Pages: 375-386.
- Johnson, M& Lakoff, G. (2008) *Metaphors We Live By* (IL: University of Chicago Press, 1980), Chapters 1-3. (pp. 3-13).
- Joseph G. Ponterotto. (2010). Qualitative Research in Multicultural Psychology: Philosophical Underpinnings, Popular Approaches, and Ethical Considerations. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, Volume 16, Issue 4, Pages: 581-589.
- K. Charmaz, A. Bryant. (2010). Grounded Theory. *International*

- Encyclopedia of Education*, Pages: 406-412.
- Kempster, Stephen & W. Parry, Ken. (2011). Grounded theory and leadership research: A critical realist perspective. *The Leadership Quarterly*, Volume 22, Issue 1, Pages: 106-120.
- Lakoff G., Johnson M. (2003). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press. ISBN 0226468011.
- Lee D. Parker. (2011). Qualitative management accounting research: Assessing deliverables and relevance. *Critical Perspectives on Accounting*, In Press, Available online 23 June 2011.
- Leisa D. Sargent, Christine D. Bataille, Heather C. Vough, Mary Dean Lee. (2011). Metaphors for retirement: Unshackled from schedules, *Journal of Vocational Behavior*, Volume 79, Issue 2, Pages: 315-324.
- Lorenz, C. (1986c) 'The Grand Old Man of Provocative', Financial Times, 1 September.
- Lynn Thomas, Catherine Beauchamp. (2011). Understanding new teachers' professional identities through metaphor, *Teaching and Teacher Education*, Volume 27, Issue 4, Pages: 762-769.
- Maloni, MJ & Benton, WC 2000, 'Power influences in the supply chain', *Journal of Business Logistics*, vol. 21, no. 1, pp. 49-73.
- Marcia D. de Barcellos, Jens O. Kügler, Klaus G. Grunert, Lynn Van Wezemael, Federico J.A. Pérez-Cueto, ydis Ueland, Wim Verbeke. (2010). European consumers' acceptance of beef processing technologies: A focus group study. *Innovative Food Science & Emerging Technologies*, Volume 11, Issue 4, Pages: 721-732.
- Massey, Oliver T. (2011). A proposed model for the analysis and interpretation of focus groups in evaluation research. *Evaluation and Program Planning*, Volume 34, Issue 1, Pages 21-28.
- Mc Creddie, May & Payne, Sheila. (2010). Evolving Grounded Theory Methodology: Towards a discursive approach. *International Journal of Nursing Studies*, Volume 47, Issue 6, Pages: 781-793.
- Molm, LD 1988, 'The Structure and Use of Power: A Comparison of Reward and Punishment Power', *Social Psychology Quarterly*, vol. 51, no. 2, pp. 108-122.
- Newstrom, J. W. (1985), 'management Development: Does It Price,
- Petroni, A & Panciroli, B (2002). 'Innovation as a Determinant of supplier's role and performances: an emperical study in the food machinery industry', *European Journal of Purchasing & Supply Management*, vol. 8, no. 3, pp. 135-149 Su, C-J
- Sreedhar Madhavaram, Robert E. McDonald. (2010). Knowledge-based sales management strategy and the grafting metaphor: Implications for theory and practice, *Industrial Marketing Management*, Volume 39, Issue 7, Pages: 1078-1087.
- Tatiana Pipan. (2000). Metaphors and organizational identity in the Italian public services. *Scandinavian Journal of Management*, Volume 16, Issue 4, Pages: 391-409.
- Tay, Dennis. (2011). Discourse markers as metaphor signaling devices in

- psychotherapeutic talk, *Language & Communication*, Volume 31, Issue 4, Pages: 310-317.
- Vaivio J. (2008). Qualitative management accounting research: rationale, pitfalls and potential. *Qualitative Research in Accounting and Management*; 5(1):64-86.
- Van de Ven, AH & Huber, GP 1990, 'Longitudinal field research methods for studying processes of organizational change', *Organization Science*, vol. 1, no. 3, pp. 213-219.
- Wilson, DT 1995, 'An integrated model of buyer-seller relationships', *Journal of the Academy of Marketing Science*, vol. 23, no. 4, pp. 335-345.
- Zoltán Kövecses. (2002) *Metaphor: a practical introduction*. Oxford University Press US. ISBN 9780195145113.

